This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

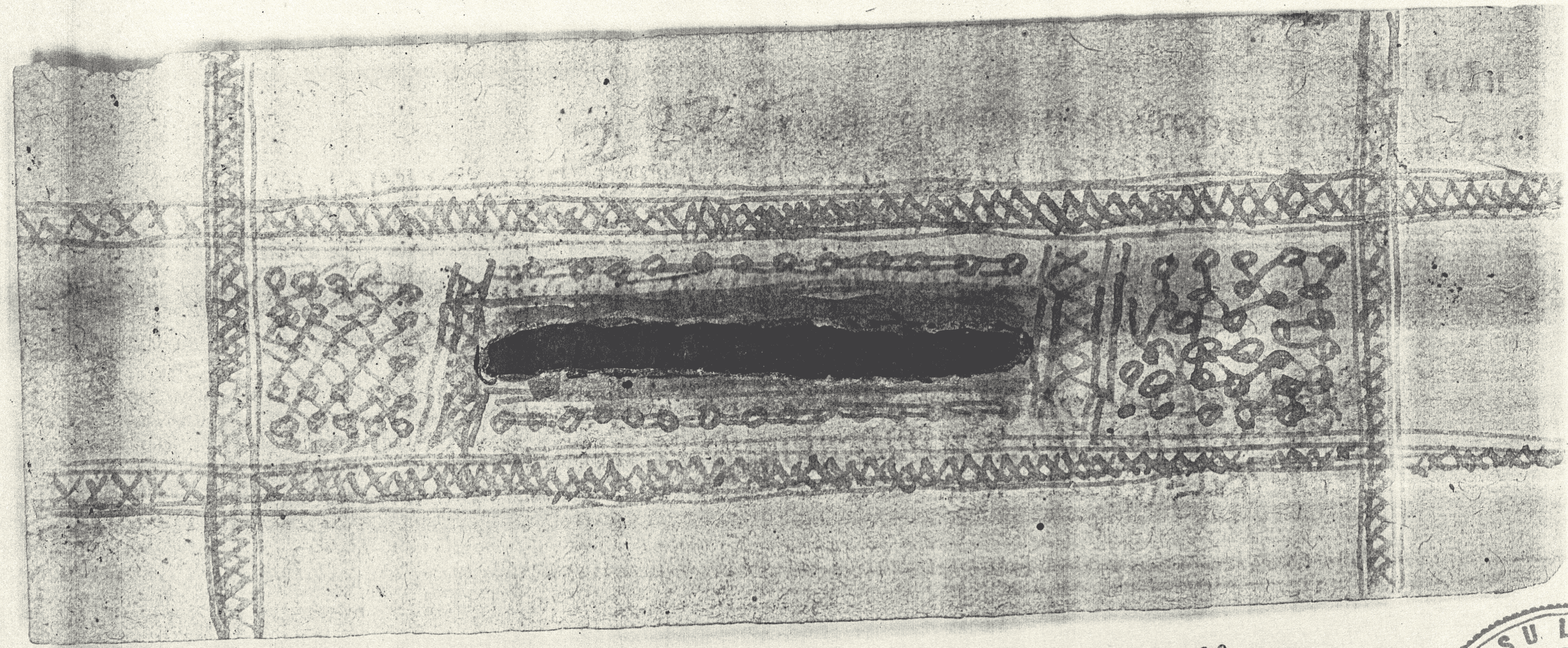
[redacted]

Acc. No. ~~2822~~, M-1789
Title - श्रुतबोध (सटीका)
Author - कालिदास:
Date - संवत् 1874, शके 1739.
Sub - छन्दशास्त्र.
folio - 16
Xerox - 32.

KKSU LIBRARY
RAMTEK
441 106
M-1789
Dist Nagpur

Checked 2012

॥श्रीगणेशाय नमः॥ श्रीमत्सारस्वं धाम नत्वा सत्कृ नत्वा च सद्गुरुं टीका श्री श्रुतबोध
स्य छंदः संक्षिप्यते मया॥१॥ छंदसामिति॥ अहं तत् श्रुतबोधं नाम छंदःशास्त्रंस
प्रवक्ष्यामी किंविशिष्ठ अविस्तरं॥ न विद्यते विस्तारो यस्मिन् तत्॥ येन श्रुते

॥श्री॥ छंदसां लक्षणं येन श्रुतमात्रेण बुध्यते॥
॥तमहं कथयिष्यामि श्रुतबोधमविस्तरं॥१॥

मात्रेण प्रस्तारादि विनैव छंदसामार्यानुष्टुप् आदिना लक्षणं गुरुलघुवर्ण
मात्रगणनादिस्वरूपं बुध्यते ज्ञायते तस्यन्वयः॥१॥ श्रीबजरंगाय नमः॥

संयुक्ताद्यमिति। इदृग्विधमक्षरंगुरुसंज्ञकंविज्ञेयंकिंविधम्। संयुक्ताद्यंसंयुक्तस्यसंयोगीभू-
तस्याद्यमादिभवंदीर्घमात्रिकंसानुस्वारमनुस्वारेणसहवर्तमानम्॥ विसर्गसंमिश्रंविस-
र्गेणसंमिश्रंविसर्गसहितम्॥ पादांतस्थमक्षरंविकल्पेनगुरुलघुविज्ञेयम्॥ पादांतेगुरुणोपि

॥संयुक्ताद्यंदीर्घंसानुस्वारंविसर्गसंमिश्रं॥ विज्ञेयमक्षरंगुरुपादांतस्थंविकल्पे॥
॥ने॥ यस्यांपादेप्रथमेद्वादशमात्रास्तथातृतीयेपि॥ अष्टादशद्वितीयेचतुर्थकेपंचदशसार्या॥२॥

लघुस्यात्॥ क्कुत्रेचित्लघुपिगुरुस्यात्तथाचोक्तंग्रंथांतरे॥ पादांतेलघुसौवक्रोज्ञेयोऽन्यो-
मात्रिकोलघुः॥२॥ यस्यांपादइति॥ यस्याप्रथमेपादेद्वादशमात्रास्तुस्तृतीयेतथाद्वादशैवद्विती-
येऽष्टादशमात्रामनेवंतिचतुर्थकेपंचदशमात्राभवंतिसार्या॥३॥ ॥श्री॥ ॥१२॥॥

॥श्रु॰टी॰ अथेरनगीतिछंदोविदस्तदानींत्तां भाषंते ब्रुवंते हे हंसगते यत्रार्य्या पूर्वार्धसमं द्वितीयमपि
उत्तरार्धमपि भवति। आर्य्यार्धस्य प्रथमे द्वादश मात्रा द्वितीये ऽष्टादश तृतीये द्वादश॥ तुर्य्ये अ
॥२॥ ष्टादश संकलनया षष्टिमात्रे सर्थः॥ अमृतं वचा केषा कूयस्याः सामृतवाणी तस्याः सं श्री

॥ आर्य्यापूर्वार्धसमं द्वितीयमपि यत्र भवति हे हंसगते। छंदो॥
॥ विदस्तदानीं गीतिं तामम्रतवाणि भाषंते॥४॥ ॥छ॥ ॥

राम॥

२ बुद्धौ॥ छंदांसि विंदंति छंदोविदः दशास्त्रज्ञा इत्यर्थः॥ हंसस्य गतिर्गमनमिव यस्याः सा हंसग ॥२॥
तिस्तस्याः संबुद्धौ॥ हे हंसगमने इत्यर्थः॥४॥ ॥श्री गजानन॥ ॥छ॥ ॥छ

4

आर्योत्तरार्धतुल्यमिति। हे कामिनी महाकवयस्तामुगीतिं प्रकाशयंते नुमगीतिसंज्ञकां प्रकटीकुर्वंते इत्यर्थः। यदि आर्योत्तरार्द्धतुल्यं प्रथमार्द्धमपि प्रयुक्तं चेत् प्रयोगीकृतं भवति। उत्तरार्द्धेन द्वादशमात्रिके न तुल्यं समानं भवति। प्रथमे द्वादशमात्रा। द्वितीये पंचदश। तृतीये द्वादश। चतुर्थे

॥ आर्योत्तरार्धतुल्यं प्रथमार्धमपि प्रयुक्तं चेत्। कामिनि ॥
॥ तामुपगीतिं प्रकाशयंते महाकवयः ॥५॥ ॥४॥ ॥

पंचदशसंकलनेया। चतुष्पंचाशन्मात्रे समर्थः। कामो विद्यते यस्याः सा कामिनी तस्याः संबुद्धौ हे कामिनि। महांतश्च ते कवयश्चेति कर्मधारयः। तथा चोक्तं ग्रंथांतरे। आर्यो द्वितीयकेर्द्धे यद्गदितं लक्षणं तत्स्यात्। यद्युभयोरपि दलयोरुपगीतिं तां मुनिर्ब्रूते ॥५॥ ॥४॥ ॥४॥ ॥४॥

5

॥श्रु॰टी॰॥
॥३॥

आद्यमिति ॥ यत्राद्यं प्रथमं चतुर्थं पंचकं गुरु स्यात्साक्षरपंक्तिः संज्ञिका ज्ञेया ॥ अक्षरसाद्यः पाद ष्टर
ण ष्टः छंदस्तु पंक्तिः प्रतिचरणे [illegible] ॥५॥ ॥६॥ इदं लक्षणं ॥ तथा चोक्तं रत्नाकरे भोगिनि पंक्तिः ॥ हे घ
न कुचयुग्मे यत्राद्यं चतुष्कं वर्णचतुष्टयं अगुरु स्यात् लघवः संति ॥ ततो द्वौ पंचम [illegible] षष्ठौ गुरू दि

॥ आद्यचतुर्थं पंचमकं चेत्सत्र [illegible] गुरु स्यात्साक्षरपंक्तिः ॥ अद्यो ॥ अगुरू ॥
॥ चतुष्कं भवति गुरू द्वौ घनकुचयुग्मे शशिवदना सो ।ऽ॥ ॥ऽऽ॥ ॥

यौ भवतस्तदा शशिवदना ॥ परण चतुष्टये षिदं लक्षणं ॥ असाविति संबंधः ॥ घनं कठिनं कुचयु
ग्मं यस्याः सा घनकुचयुग्मा [redacted] तस्याः संबुद्धौ ॥ तथा चोक्तं रत्नाकरे ॥ शशिवदना
न्यौ ।ऽ॥ ॥ऽ॥ ॥ऽ॥ ॥ऽऽ॥ ॥ऽऽ॥ ॥ऽऽ

॥राम
॥३॥

सप्ताक्षरगतौ मदलेखालक्षणमाह॥ तुर्येमिति॥ हे मृगनेत्रे॥ पदि तुर्ये चतुर्थकं पंचमं लघु स्या
त्सा बाले नवयौवने विद्वद्भिः पंडितैः मदलेखा प्रोक्ता॥ मृगस्य नेत्रे इव नेत्रे यस्याः मृगनेत्रा तस्याः
मृ संबुद्धौ॥ तथाचोक्तं रत्नाकरे॥ म्सौगस्यान्मदलेखा॥८॥ अष्टाक्षरजातौ पद्यलक्षणमाह॥ श्लोके

॥ तुर्यं पंचमकं चेद्यत्र स्याल्लघु बाले॥ द्विमृगनेत्रे प्रोक्ता सा मदलेखा॥८॥ पंचमं॥ ६
॥ लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः॥ षष्ठं गुरु विजानीयादेतत्पद्यस्य लक्षणं॥ ९
॥ श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पंचमं॥ द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः॥

ति॥ अन्ययोः प्रथमतृतीयपादयोः सप्तममक्षरं गुरु द्विमात्रकं भवंति॥ सर्वत्र चतुर्ष्वपि चरणेषु पंचमं
वर्णं लघु स्यात्॥ षष्ठं गुरु स्यात्॥ द्विचतुष्पादयोर्द्वितीय [redacted] चतुर्थचरणयोः सप्तमं व
र्णो ह्रस्वं भवति॥ ईदृक् विधे श्लोके पद्येऽनुष्टुप् आदयो भवंति॥९॥ ॥८॥ ॥८॥

माणवकाक्रीडलक्ष्ममाह। आदिगतमिति। अयदिगतं प्रथमं तुर्यगतं चतुर्थं पंचमकं पंचमं अंत्यगतं अं
त्यस्थितं अष्टमं गुरु स्यात् नदितं माणवकाक्रीडं बुधा वदंति तथा चोक्तं रत्नाकरे माणवकं भात्तलगाः
॥१०॥ नगस्वरूपिणीलक्षणमाह। बुधाः यदा द्वितीयं तुर्यं चतुर्थं षष्ठं अष्टमं च प्रयोजितं गुरु संज्ञकं भवति
तदा एतादृशीं तां नगस्वरूपिणीं निवेदयंति कथयंति तथा चोक्तं रत्नाकरे प्रमाणिका जरौ लगौ
॥ आदिगतं तुर्यगतं पंचमकं चांत्यगतं। स्याद्गुरु चेत्तत्कथितं माणवकाक्रीडमिदं॥१०॥ द्वि॥
॥ तुर्यषष्ठमष्टमं गुरु प्रयोजितं यदा। तदा निवेदयंति तां बुधाः नगस्वरूपिणीं॥११॥ स॥
॥ वैवर्णौ दीर्घा यस्यां विश्रामःस्याद्वेदैर्वेदैः। विद्वद्वृंदैर्वीणावाणि व्याख्याता सा विद्युन्माला
११ विद्युन्मालालक्षणमाह सर्वे वर्णा इति हे वीणावाणि विद्वद्वृंदैः पंडितसमूहैः यस्याः सर्वे वर्णाः दी
र्घाः गुरुभुता भवंति वेदैर्वेदैः चतुश्चतुर्वर्णैः नंतरैः विश्रीमस्यां विद्युन्माला व्याख्याता तौ उक्तेस
र्थैः वीणायावाणी च वाणी यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ विदुषां वृंदानि तैः उक्तं च रत्नाकरे मो
मोगोगोविद्युन्माला १२

या चंपकमाला १४

२ला

नवाक्षरजातौ मणिबंधलक्षणमाण हे प्रेमनिधे छंदसिदक्षापेक्षे वपः छंदोज्ञांतलक्ष्यंदः
मणिबंधसंज्ञकं भुवते यत्रौ सविहिना चंपकमालाभवेत् चंपकमालेतु दशाक्षराद्वदंनवाक्षरे भ
विरलक्षणंतु देव चंपकमालागतेव तन्मणिबंधः प्रेमस्स निधी च निधिया तस्या संबुद्धौ अ
॥ चंपकमाला पत्रे भवेद् सविहिना प्रेमनिधे छंदसिदक्षापेक्षवपस्तन्मणिबं ॥
॥ धंते भुवते १३ तन्विगुरुस्यादादि चतुर्थपंचमषष्ठे चासमुपान्त्य इंद्रियबाणैर्य वि
सेनवर्णेन विहीनायास्ता नदुकंरलोकरे भौसगणौ कौरूपवनी १३ दशाक्षरजातौ चं
पकमालालक्षणमाह हे [illegible] तन्वितन्वंगि यत्राद्य चतुर्थ प्रथम चतुर्थ पंचमषष्ठं अं
संदृशामुपांत्यं नवमं एते गुरवो भवति इंद्रियबाणैः [illegible] पंचपंचवर्णानंतरं विरामः विश्रामः ता
चंपकमाला कथनीया आद्य चतुर्थ पंचमषष्ठमि सेकं तेन गुरुरूद्रौ इंद्रियाणि चवा

णाः अथ इंद्रियबाणास्त्रैः नदुकंरलोकरे
चंपकमाला-चंद्रमसा: १४ ६९
गः

रामः साथैकं

श्रु॰टी॰।
।५

हे सुतनु सुशु शोभन नोलतनु रंगं यस्याः सा सुतनु स्तत्संबोधने। यत्र यस्याः छंदो जानौ प्राक् पूर्वं चरणारंभे चत्वारो वर्णा गुरवश्चेत्स्युः हे मुग्धे द्वावपरौ दरौ कादशौ वर्णौ गुरू तदनु ताभ्यामग्रे हे कुमुदामोदिनि। कुमुदस्यामोदो गंधो यस्याः तत्संबोधने हे कुमुदगंधिनि

॥ चत्वारः प्राक् सुतनु गुरवो द्वौ दरौ। कादशौ चेन्मुग्धे ·· वर्णौ तदनु कु
॥ मुदामोदिनि द्वादशांत्यौ॥ तद्वच्चांत्यौ युगरसहयैर्यत्र कांते विरामो मंद
क्रांतां प्रवरकवयस्तन्वि तां संगिरंते॥१५॥

द्वादशांत्यौ। द्वादशस्थलयोरंत्यौ गुरू चेत् तद्वच्चांत्यौ चरणांत्यौ गुरू। हे कांते युगरस हयैर्विरामः। युगैश्चतुर्भिः रसैः षड्भिः हयैः सप्तभिश्च विश्रामः हे तन्वि सूक्ष्मांगि

[illegible]वयस्तां मंदाक्रांतां छंदो जा
[illegible] निं संगिरंते कथयंति

वसमाक्षरैर्यं गीतिः॥ ४५ ॥

पा ए

हंस्याः लक्षणमाह॥ हे कमलवदने घुवंतिश्चितं विद्भिः पंडितैः अभिहिता हे सालंकारे यदि मंदाक्रांता अं
स्यपतिरहिता मंदाक्रांता पांपुगरसहयैर्यतिः॥ सा स्वरहिता दशवर्णोलिका सा हंसी इति पा। लक्षणमं
दाक्रांता वकमलमिव वदनं यस्याः सा संबुद्धौ। अलंकारैः सह वर्तमाना सा संबुद्धौ। तदुक्तं रत्नाकरे॥ ईद्याएका
मंदाक्रांतां स्यपतिरहिता सालंकारे भवति यदि सा॥ तद्विद्भिर्धुनमभिहिता इति पा हंसी कमलवदने॥ ई
ह्रस्वो वर्णो जायते यत्र षष्ठः कंबुग्रीवे तद्वदेवाष्टमांत्यः॥ विश्रामः स्यात्तन्वि वेदैः स्वरैर्गैः स्तां भाषंते शालिनी छंदसज्ञा

तथ श्रु दशाक्षरजातौ शालिन्याह॥ हे तन्वि तन्वंगि छंदसीमा छंदोविदः जनाः हे कंबुग्रीवे यत्र षष्ठः वर्णः ह्रस्वः तद्वदष्टमांत्यः गु
एामा नवमएव निश्चितं वेदैः स्वरैर्गैश्चतुर्वर्णानंतरं सप्तवर्णानंतरं विश्रामः तां शालिनीं भाषंते ब्रुवंते। कंबोः शंखस्य ग्री
वावत् ग्रीवा यस्याः सा संबुद्धौ। कंबुग्री मात्रिरेखा स्यादित्यमरः॥ तदुक्तं रत्नाकरे॥ शालिन्युक्ता म्तौ तगौ गोऽब्धि

॥छ॥ ६॥

श्रु०टी०

६

प

प्रकट स्मरसारे पत्र आद्य-चतुर्थप्रथम-चतुर्थे सप्तमकं स सप्तमं दशमं तथा अंत्यं एकादशं ए ना. वर्णा
गुरवः संति । हे अ. हीनं निनं वेत नु दोधकनामवृत्तं कथितं ॥ अही नौस्थू तौ नितं वौक्र पिमा

च

ही   आद्य-चतुर्थमें नति. तं वेस सप्तमकं दशमं तथा सौ ॥ पत्र गुरु प्र कट ॥
स्मरसारे तत्कथितं ननु दोधकवृत्तं ॥ १८ ॥ श्रीगजानन ॥   ॥

गौपवध्वा संबुद्धौ स्मरकामएव सारो बलं यस्याः सा संबुद्धौ ॥ तथा चोक्तं रत्नाकरे । दोधकवृत्तमिदं ममभाग्यैः

हि ॥

०॥०॥ऽ॥०ऽ॥०ऽऽ॥

ग्रकृः

12

इंद्रवज्रा।लक्षणमाहा।हेग स्याविलक्ष्मीभूतहंस[illegible] कांतेकविंद्राः यस्यांत्रिव हूसततममक्षारंहू
स्वंयस्यांनंदंनवमंहूस्वंस्याल्हेस्तु जंघेतामिजिसंवंयएताहृश्रीमिंद्रुवज्रांभुवते।स्तुहुश्शेमनो

द्रु सं ॥यस्यांत्रिवहूसततममक्षरंस्यॉ [illegible] स्तुज्यांयेनवमेचतहूनाग
साविलक्ष्मीभूतहंसकांतेतामिंद्रवज्रांभुवनेकवींद्राः॥१८॥

जंघेयस्यासा स्तुभ्रौ।गत्यागमनेनविलक्ष्मीभूतांहंसकांता वरदायकासंत्रुह्नो।कवीनांकविश्रुवाइंद्रः
इंद्रवज्रावहस्यसांदयः।दस्तुतोरत्नाकरेस्यादिंद्रवज्रायदितौजगौगः ऽऽ।०ऽऽ।०।ऽ।०ऽऽ।०।ऽऽ।१८।

13

श्रु॰टी
॥७॥

उपेंद्रवज्रालक्षणमाहा। हे अमंदमाद्यं मदनेन तप्तानी कविंद्रैः यदिंद्रवज्रा चरणेषु पूर्वे वर्णो लघवः संति शे
षमिंद्रवज्रावत्॥ आद्यवर्णो ह्रस्वमेव इति विशेषं॥ चतुर्ष्वपि पादेषु आद्यो ह्रस्वः॥ हे स्तुवर्णे सा उपें

यदिंद्रवज्रा चरणेषु पूर्वे भवंति वर्णाः लघवः सुवर्णे॥ अ॥
मंदमाद्यं मदनेन तप्तानीठ उपेंद्रवज्रा [illegible] कथिता कविंद्रैः॥ १८॥

द्रवज्रा कथिता॥ अमंदं बहुलं माद्यं सहर्षं यस्तु वर्तते मदनो यस्याः सा संबुद्धौ॥ तथोक्तं रत्नाकरे॥
उपेंद्रवज्रा जतजास्ततो गौ॥ ऽ।०ऽऽ।०।ऽ।०।०ऽऽ।०।०ऽऽ॥ १६॥ ॥ ॥

राम
॥७॥

उपजातिलक्षणमाह॥ हे चंद्रकांते सा उपजातिः प्रयुज्यतां किंविधा आद्यैः पुरातनैर्विद्वद्भिः पंडितैः परिकीर्तिता कथिता॥ हे सिमंतिनि यत्र द्वयो अनयोरिंद्रवज्रोपेंद्रवज्रयोरपि पादाः यथाक्रमेण संति॥ प्रथ-

यत्र द्वयोरप्यनयोस्तु पादा भवंति सीमंतिनि चंद्रकांते॥ विद्वद्भिराद्यैः परिकीर्तिता सा प्रयुज्यतामित्युपजातिरेषा॥ २०॥

मतृतीये इंद्रवज्रालक्षणं द्वितीयचतुर्थे उपेंद्रवज्रालक्षणं सीमंतः केशवेशो विद्यते यस्या सा सं बुद्धौ। चंद्रवत्कांतिर्यस्या सा सं बुद्धौ। पक्षे चंद्रवत्कांता कामनीया यस्या सा सं बुद्धौ॥ तदुक्तं रत्नाकरे। अनंतरोदीरितलक्ष्म-

[illegible]

वृ॰टी॰
च्चा.

॥राम:॥

अथाख्यानिकिलक्षणमाह। हे कृशितार्थे मनीषिणा विदुषा यदिंद्रवज्रायाः प्रथमचरणः स्यात्। अन्ये
त्रयाश्चरणाः उपेंद्रवज्रा यत्पादाः संति तद्विपरीतपूर्वाख्यानिकी विपरीताख्यानिकीत्यर्थः॥ प्रकटि

आख्यानिकी स्यात्प्रकटीकृतार्थे यदिंद्रवज्राचरणः पुरस्तात्॥ उ
पेंद्रवज्राचरणास्त्रयोऽन्ये मनीषिणोक्ता विपरीतपूर्वा॥ २१॥

कृतार्थः कामलक्षणोपयासा सा संबुद्धौ। पद॥ प्रकटीकृतो अर्थौ यस्यां सा मनीषा बुद्धिर्विद्यते यस्य सः तेन॥
पद्यपि वृत्तरत्नाकरे नोक्तं। तथापि पिंगलादिभिराचार्यैरुक्तएव हे। तापु [illegible] धादौ॥ऽ०।ऽ।०।ऽ२१॥ ॥

16

म

रथोद्धतालक्षणमाह।हेइंदुमुखीकवयः यत्रआद्यमक्षरं॰तृतीयकंसप्तमंनवमंतथासर्वांएकादशमंएनेव
र्णाः दीर्घाः।द्विमात्रिकाजायंतेतांरथोद्धतांवदंति।इंदुमुखस्तुरत्वंयस्याःसासंबुद्धौ।नदुक्तंरत्नाकरे [illegible]ह
रथोद्धतालगौऽ।ऽ०।।।०ऽ।ऽ०।ऽ०॥२१॥स्वागतालक्षणमाह।हेमृगेक्षणिकविभिःसैवरथोद्धतैवस्वागतेति

सेनराविहं

कं आद्यमक्षरमतस्तृतीयकंसप्तमंचनवमंतथांत्यं॥दीर्घमिंदुमुखियत्रतंवदं
तिकवयोरथोद्धतां॥२१॥अक्षरंचनवमंदशमंचव्यत्यपादयुवतिर्यत्रविनी
ते॥पालके॰नैवदीर्घमृगेक्षणिसैवस्वागतेतिकविभिःकथितासौ॥२२॥

कथिताहेवीनीते।नम्रीभूतेयदियत्रव्यत्ययालुवैपरीत्येननवममक्षरंदशमवत्॥दशमंनवमवत्॥नव
मोलघुःदशमोगुरुः॥दीर्घचकारौवि[illegible]रितार्थसूचकौ॥मृगस्येवईक्षणेयस्याःसासंबुद्धौ॥उक्तंचरत्ना
करे।स्वागतेतिरनभाद्गुरुयुग्मं॥ऽ।ऽ०।।।०ऽ।।०ऽऽ०।।।ऽ०॥२३॥ ॥ ॥

पत्रजा

श्रृं०टी०

॥१८॥

ष२

सा२

यादृथाक्षरऽजातौ तोटक लक्षणमाहाहे घनपीनपयोधरभारनतेन तनु दूह तिश्चिः तं तोटकवृत्तं प्रथितं
विख्यातं दितं ॥ हे अनंतर ते चेयदि सन्तती वर्कौ४ नवमं गुरु स्यात् ॥ विरति प्रभवं अं संवादरामं गुरु [illegible] तत् अ

सततीमकुषष्ठमनंतर ते नवमे विरति प्रभवं गुरु चेत् ॥ घ
नपीनपयोधरभारनतेन तु तोटक [illegible] र तन्निदं प्रथितं ॥२५॥

नंता अपरिमिताराति पं स्पासा अनंतरती संबुद्धौ ॥ घनपीनौ कठिनौ निविडौ पयोधरौ तयोर्भारस्तेन न
तौ म्नीभ्र तायः संबुद्धौ ॥ विरतेप्रभवोऽडस तिपंत्रा । तथा चोक्तं रत्नाकरे ॥ छु तोटकमंबुधिसैः कथितं ॥

॥सा

॥टी

वैश्वदेवी लक्षणमाह। यत्र सप्तमो वर्णः ह्रस्वस्यात्। हे बाले नवयौवने तत्र सूर्यैः प्रकारवन्तः एकादशाद्यो दशमो वर्णः ह्रस्वश्चेत्। बाणैस्तादनंतरं गैर्विश्राम स्यात्। हे सुभ्रु सा नाम्ना वैश्वदेवी निर्दिष्टा। बिंबवत् ओष्ठौ यस्या सा संबुद्धौ। सुष्ठु भ्रुवौ यस्या सा। एकादशादौ ज्ञातः। एकादशाद्यः। तथा चोक्तं रत्नाकरे। पंचाश्वैश्छिन्ना

ह्रस्वो वर्णः स्यात्सप्तमो यत्र बाले तद्विज्ञेयं यस्या एकादशाद्यः।। बाणैर्वि-
श्रामोनंतरं स्यात्सुरंगे नाम्ना निर्दिष्टा सुभ्रु सा वैश्वदेवी।।२५।। यदा पंच-
तुर्थं तथा सप्तमं चेत्तथैवाक्षरं ह्रस्वमेकादशाद्यं। शरच्चंद्रबिंबद्युति[illegible]वक्त्रा-
रविंदे कवींद्रैर्भुजंगप्रयातं ।।२६।। ।। ।।

वैश्वदेवी ममौ यौ।।५।। भुजंगप्रयातलक्षणमाह। हे शरच्चंद्रबिंबद्युतिवक्त्रारविंदे कवींद्रैस्तच्छंदः भुजंगप्रयातं उक्तं कथितं। किं चेत्। यदा आद्यं प्रथमं तथा सप्तमं। एवं निश्चितं एकादशाद्यं एकादशस्य आ[illegible]दिस्थितं दशमं अक्षरं ह्रस्वं स्यात्। नद्विति संबंधः। शरदः शरच्चंद्रः तस्य बिंबद्युतिरिव क्रमेव अरविंदं यस्याः सा संबुद्धौ।

उक्तं रत्नाकरे। भुजंगप्रयातं भवेद्यैः
[illegible]

श्रु॰ र॰ द्रुतविलंबितलक्षणमाह। अयि विकोमलतालापेषु विचक्षणैः पंडितैः द्रुतविलंबितमित्युपदश्यते इति। किं हे कृशोदरि
यत्र चतुर्थकं च सप्तमकं तथा दशमं इमान्यक्षराणि। गुरवो संति। विरतिगं अंत्यं द्वादशमं गुरु स्यादित्यर्थः।
१० कृशमुदरं यस्याः सा संबुद्धौ। तथा चोक्तं रत्नाकरे द्रुतविलंबितमाह। नभौ भरौ ॥२७॥ प्रमिताक्षरालक्षण

अपि कृशोदरि यत्र चतुर्थकं गुरु तु सप्तमकं दशमं तथा। विरतिगं च तथैव वि द्रु॰ मि॰
चक्षणैर्द्रुतविलंबितमित्युपदिश्यते ॥२७॥ यदि तोटकस्य गुरु पंचमकं विहि
१दा तं विलासिनि तदक्षरकं॥ सरसं सख्यकं गुरुं न चेद्वदले प्रमिताक्षरेति कृधिः

माह। हे अबले कविभिः प्रमिताक्षरा इति कथिता। किं हे विलासिनि यदि तोटकस्य तोटकलक्षणकस्य पंचमकं व
र्णं गुरु विहितं स्यात्। रससंख्यकं गुरुं न चेत् षष्ठो गुरुर्न गुरुः स्यात् पंचममेवास्तां प्रमिताक्षरेत्यर्थः। विलासोऽस्ति रा
स्मो यस्याः सा विलासिनी संबुद्धौ। तदुक्तं रत्नाकरे। प्रमिताक्षरा सजससैरुदिता ॥२८॥ ॥ ॥ १

अथ हरिणिप्लुता लक्षणमाह। हे कमलेक्षणे। सुकविभिस्तदा इयं हरिणिप्लुता कथिता। यदि द्रुतविलंबितकस्य छंदसः
आद्यप्रथमतृतीययोः पदयोः प्रथमाक्षरं न चेत् एकादशाक्षरमेव विषमपादयोस्तदेयं हरिणीप्लुता। कमलवत्
क्षणे यस्याः सा संबुद्धौ। हे सुंदरि शुभांगे॥ वृत्तरत्नाकरे। सलघु विषमे गुरु युजि नभौ तु रेरे हरिणिप्लुता:

ता

प्रथमाक्षरमाद्यतृतीययोर्द्रुतविलंबितकस्य च पादयोः। यदि नागतं तदा कम
लेक्षणे भगति सुंदरि सा हरिणिप्लुता॥२९॥ उपेंद्रवज्राश्चरणेषु संति चेदु
पांत्यवर्णा लघवः कृशोदरि॥ मदालसे निर्जितकामकार्मुके वदंति वंशस्थमि

कृशो कि

वंशस्थलक्षणमाह। हे मदालसे निर्जितकामकार्मुके तदा बुधा इदं वंशस्थं वदंति। यदा उपेंद्रवज्रायाश्चर
णेषु उपांत्यवर्णाः अंत्यसमीपस्थवर्णाः एकादशसंख्याता लघवः संति प्रतिचरणे एकादशमो वर्णो लघुस्तदा
वंशस्थं। मदेन उल्लसंती भ्रुवौ ताभ्यां निर्जिता कामकार्मुके मदनधनुर्यस्याः सा संबुद्धौ॥ अंत्यस्य समीपे उपांत्य
उपांत्यास्ते वर्णाश्चेति। वृत्तरत्नाकरे। जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरौ॥३०॥

21

अनु·टि

॥११॥

इंद्रवंशालक्षणमाह। हे तारुण्यहेलारतिरंगलोलसे कवयः। यस्याः वंशस्थपादात् गुरुपूर्वे वर्णे कामयंति। हे अशो
कांकुरपाणिपल्लवे तामिंदुवंशां कवयप्रचक्ष्यते तुवते। अशोकांकुरवत्पाणिपल्लवौ यस्याः सा तारुण्यस्य
हेला तामिरतिरंगलोलसा अभिलाषो यस्याः सा तासंबुद्धौ। तदुक्तं रत्नाकरे। स्यादिंद्रवंशा ततजैरसंयु

यस्या महाशोकांकुरपाणिपल्लवे वंशस्थपादाद्गुरुपूर्ववर्णकाः। तारुण्यहेलारतिरं
गलोलसे तामिंदुवंशां कवयः प्रचक्षते॥२१॥ यस्याः प्रिये प्रथमकमक्षरद्वयं
× दपि विरति
यं तुर्यं तथा गुरून् नव मंदरशांतिकं॥ सा स्यभवे [illegible] युगग्रहैः सा लक्षिता

ते॥२१॥ त्रयोदशाक्षरजातौ प्रभावतीलक्षणमाह। हे अमृतललिते यस्याः प्रथमकमक्षरद्वयं तुर्यं च तुर्यं तथा नव
रहित
मंदरशांति कंदराम सं [illegible] त्रयोदश वर्णाः युगग्रहैः यतुर्नववर्णांतरं च विरतिः सा प्रभवती लक्षिता क
थिता॥ अमृतस्य ललिते वललसा या सा संबुद्धौ॥२२॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]
॥१९

महर्षिभिः लक्षण माहाहे स्तुदंति तनुभुजि मिश्रितं चेत्‌ः आघं तती पंच पमतः गणे त्रयं अथ अष्टमं नवमं अंत्ये द्वा
दशत्रयोदशा स्थाए तेगुरवो भवंति हे सुभाषिते महेशाने त्रै वर्णत्रयानंतरं दिग्भिर्दशवर्णानंतरं चविमस्या
त्वा महर्षिभिर्विज्ञेया ज्ञातव्या। स्तु सोम तं भाषणपस्या सा सुंदंती संबुद्धौ ७ के चरणा करे ॥ मो ऽसौ गस्त्रिय
आघं पंचे ततीपमथा अष्टमं नवमं संहिनां तेगुरविरतौ सुभाषिते स्यात्रशि आमो
भवति महेशाने त्रदिग्भिर्विज्ञेया तनुस्तुदंति महर्षिभिस्सा ॥ २१ ॥ आघं द्वितिय पमपि चे
उरु तु चतुर्थप मेष मे चदशमांत्य मुपांत्य समांत्य ॥ कामांकुश कुशित कामिम
शायि ॥ तिः महर्षिणी पं ॥ २२ ॥ चतुर्दशाक्षरो वसंततिलक लक्षण माहाहे कामांकुशांकुशित कामिम तंगजें
द्र पत्र आघं प्रथमं द्वितीमपि गुरु श्चेत्‌ तौ चतुर्थं दशमांत्यं त्रयोदशं अंत्ये चतुर्दशं ए तेगुरवः स्मृ कांते बुधा सं
वसंततिलकं वदंति। कामए व अंकुशः। तेन अंकुशिता वसी कृता कामिनः मतंगजेंद्रा यया सा संबुद्धौ। उक
चरणा करे। उक्ता वसंततिलका मत जा ज गौ गः ॥ २३ ॥ श्री ॥ ॥ ॥

तेगजेंद्रकांते वसंततिलकं किल ॥ कों
[illegible]

× मालीनी१

श्रु.टी. पंचदशाक्षरजातौ लक्षणमाह। हे कांते यत्र प्रथमषट्कं अगुरु लघु एव भवति दशमं तदनु लघुरेव चेत्॥ द्वादश
स्यं त्रयोदशमं लघु॥ गिरिभिः॥८ थतुरंगैः सप्तभिश्च विरामसदा ७ सुकविजनः मनोज्ञा मालिनी सा प्रसिद्धा
२२ उक्ता॥ तदुक्तं च रत्नाकरे॥ ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः॥२२॥ सप्तदशाक्षरजातौ हरिणी लक्षण

प्रथमम गुरुषट्कं विद्यते यत्र कांते तदनु च दशमं चेदक्षरं द्वादशं स्यं॥ गिरिभिरथतुरं
गैर्यत्र कांते विरामः सुकविजनमनोज्ञा मालिनी सा प्रसिद्धा॥२२॥ सुमुखि
लघवः पंच प्राग्यास्ततो दशमांतिकस्तदनु ललितानां वेदवर्णौ यदि त्रिचतुर्द
शौ॥ प्रभवति पुनर्यत्रोपांत्यस्फुरत्करकंकण प गिरिपसवैदैरभोस्मृता हरिणी

माह। हे स्फुरत्करकंकणे यत्र प्राच्याः पंच वर्णाः लघवः सन्ति॥ ततो दशमांतिकः एकादशः ललितांगि यदि
चतुर्दशौ त्रयोदशचतुर्दशौ लघुः स्यातां उपांत्यः शतोपि लघुः सैः षड्भिः वेदैः ऋतुभिः रसैः सप्तभिर्विरामः स्यात्तां
दा सा हरिणी स्मृता॥ स्फुरत्तौ करयोः कंकणे यस्याः सा ललितांगी आलापं यस्याः सा॥ तदुक्तं च रत्नाकरे रसयुग ॥१२॥
श्रु हयैः सौम्रौस्लौ गो यदा हरिणी॥२३॥ ० ॥ श्रीकृष्णायनमः॥ श्रीरामचंद्रायनमः॥ श्रीगुरुभ्यो नमः॥

नू मदा

अथ शिखरिणी लक्षणमाह। हे जघनेभोगस्तु भगे पदापूर्वौ वर्णौ ह्रस्वौ भवतिहे प्रकृतिसुकुमारे ततः षष्ठ[illegible] ततः पंचवर्णौः सप्तमाष्टमदशमेकादशाः लघवः संति। अन्येतु यो सास्त्रयो वर्णाः चतुर्दशपंचदशषोडशा लघवो भवंति। यस्यां रसैः षड्भिः रुद्रैः एकादशैः विरतिर्भवतः हेस्तुतन्तु सा शिखरीणी रचिता॥ कलितं मनोहरं कुम

पदापूर्वौ ह्रस्वः कलितकमले षष्ठक पुरस्ततो गणोः पंचम प्रकृतिसुकु
मारे विरचिताः त्रयोन्ये चोपांत्याः लघु तन्तु जघनेभोगस्तु भगे [illegible]र
सैतर्द्वैर्यस्यां भवति विरतिः सा शिखरिणी॥ २७॥ ❁ ॥

लं यस्या सा प्रकृत्या स्वभावेन सुकुमारा जघनयोः आभोगतेन सुभगा सुशोभना तन्तु यस्या सा संबुद्धे॥ तनु करलाकरे॥ [illegible]र सै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः शीखरिणी॥ २७॥ ५॥

श्रुती·
॥२३॥

पृथीवीलक्षणमाह। हिस्तुमनुप द्विद्वितीयकेसंख्यकं गुरुस्यात्स्माहि आलिके त लेषडष्टमं च लघुः। ग्राहेप्रियेद्वाद
शं अथ चतुर्दशं गुरुहे गंभीरनाभीहृदयं चदशसेनसहितः अंतिकः गुरुस्यात्स्माहे कांतेयत्वगिरिद्र

लि द्वितीयमे [illegible] कुंतलेषद्विष डष्टमे द्वादशं चतुर्दशमपि प्रियेगुरुगंभीरना
भिहृदे। सपंचदशमंतिकस्तदनुयत्रकांतेयति गिरीद्रकणीभिरस्तु
तैर्मचतिस्तु [redacted] मनुपृथ्वीहिसा ॥ २८॥ ॥ ॥ ॥

सप्तकभिस्तुलैर [redacted] पृभिर्यतिपस्यास्ताःपृथ्वीनामकोरतोभवति। आलिवाद्वपामकुंतलाः अल
काःयस्यासा गंभीरानिम्नानाभिएवाहृदयस्यासासंबुद्धौ। मदुकंरलोकरे। जसौजसयलावसोगुरुहप
तिश्वपृथ्वीगुरुः॥२८॥ [redacted]

राम
॥२३॥

26

मंदाक्रांतालक्षणमाह । हे तन्वि प्रकटकवयः । प्राक् चत्वारः वर्णाः गुरवः स्युः । हे कुमुदामोदिनि चेत् द्वादशैका-
दशौ वर्णौ तदनु गुरवस्ताः संति हे मृग्ये द्वादशांसौ द्वादशस्य अंत्यस्थितौ त्रयो त्रयदशचतुर्दशौ गुरू स्यातां ॥

चत्वारः प्राक्स्युरनु गुरवो द्वादशैकादशौ चेत्स्युस्ते वर्णौ तदनु कुमुदामो-
दिनि द्वादशांसौ तदंत्यौ चांत्यौ युगरसहयैर्यत्र कांते विरामो मंदाक्रांतां
प्रकटकवयस्तन्वि तां संगिरंते ॥ ३८ ॥ गजाननाय नमः ॥ ॥

अंत्यौ षोडशसप्तदशौ तद्वद्गुरू युगरसहयैर्विरामः एतादृशां तां मंदाक्रांतां संगिरंति ॥ कुमुदवत् आमो-
दः सुगंधो यस्याः सा ॥ तथा चोक्तं रत्नाकरे ॥ मंदाक्रांता जलधिषडगैर्म्भौ न्तौ गुरू चेत् ॥ ३९ ॥

श्रु·टी·

॥१७॥

एकोनविंशति जातौ शार्दूलविक्रीडितमाह। हे पूर्णेंदुबिंबानने का व्यरसिकास्तछंदं शार्दूलविक्रीडितं वदंति॥ यत्र
आद्यस्त्रयो गुरवः षष्ठस्तथा ष्टमः गुरुः नवुएकादशतस्त्रयः द्वादशत्रयोदशचतुर्दशा गुरवः ततः चेत् अष्टा
दशा[illegible]स्य आद्यो षोडषसप्तदशौ नदनुरूपाः संति॥ यत्र मार्तंडैर्मुनिभिः द्वादशसप्तभिर्विर

आपश्चेद्गुरवस्त्रयः प्रियतमे षष्ठस्तथा चाष्टमः नन्वेकादशतस्त्रयस्तदनु
चे[redacted]दशाद्दशा घोनतः॥ मार्तंडैर्मुनिभिश्च यत्र विरतिः
व पूर्णेंदुबिंबानने तद्वृत्तंप्रवदंति का व्यरसिकाः शार्दूलविक्रीडितं॥१०॥

तिः हे प्रियतमे तद्वदे शार्दूलविक्रिडितं॥ पूर्णश्चासौ इंदुस्तद्बिंबवत् आननं यस्याः सा अतिशयेन प्रिया
तस्याः संबुद्धौ॥ तद्वृत्तं रत्नाकरे॥ सूर्याश्वैर्मसजस्ततास्सगुरवः शार्दूलविक्रीडितं ऽऽऽ० ॥ ऽ०
।ऽ।०ऽऽऽ० ऽऽ।० ऽऽ।० ऽऽऽ।०ऽऽ।०ऽऽ।०ऽ॥ ॥ ॥१०॥ ९ ॥ ॥

ता

॥१७

एकविंशत्यक्षरगातौस्रग्धरालक्षणमाह॥ हेसुदतिर्यैः प्रस्यैः कवीन्द्रैः प्रसिद्धा येस्रग्ध
रा गदिता॥ यत्र प्रथमं चत्वारो वर्णाः अलघवः गुरवः सेतिषष्ठकः सप्तमोपि तद्वत् गुरुः
प

चत्वारोयत्र वर्णाः प्रथममलघवः षष्ठकः सप्तमोपि द्वौतद्वत्षोडशा
द्यौमृगमदमुदितेषोडशांत्यौतथांत्यौ॥ रंभास्तंभोरुकांतेमुनि
मुनिमुनिमिर्दृश्यते चेद्विरामोबाले वंद्यैः कवींद्रैः सुदतिनिगदिता
स्रग्धराकीर्तितेयम्॥[illegible]॥ इति श्रीकविकालिदासकृतेश्रुतबोधे [illegible]॥ ॥

षोडशाद्यौद्वौ चतुर्दशपंचदशौतथांत्यौ सप्तदशा अष्टादशौगुरुः स्यात्तोमुनि

29

श्रु·टी·
॥२५॥

मुनि ७ मुनि ७ भिर्विरामः हे रंभास्तंभोरु कांते हे बाले इयं कीर्तिना ॥ मृगमदेन सु
दिना सारं भा पाः स्तंभवत् ऊरु यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ ॥ नंदु कं रत्नाकरे ॥ क्लन्नौपमी
नो त्रयेण मुनिपतितभुजास्त्रग्धरा कीर्तितेयाम् ॥ ऽऽऽ०ऽ।ऽ०ऽ ।।०।।।०।ऽऽ०
॥ ऽऽ० ॥ ऽऽ० ॥ ऽऽ० ॥ आत्मोगच्छ स्वामी जीमूतनादो विरतिसुवने सोग्र
तं तत्ववेतापस्तस्यास्तिहे सैः पद्गुरु वचनस्यापिनीचा गुरुत्तुच्छि वेषीका
नयनाभिरामा जगाम्बिति विरचिता श्रौतबोधस्य व्याख्या ॥ २ ॥ ॥ ॥
अन्यानि छंदांसि वृत्तरत्नाकराद्याकारे दृश्यंते ॥ ❁ ॥ इति श्रीश्रुतबोध
छंदोग्रंथस्य टीका व्याख्या समाप्ता ॥ ❁ ॥ शुभं भवतु ॥ ❁ ॥ श्रीगुरु
भ्यो नमः ॥ ❁ ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ ❁ ॥ श्रीरामचंद्राय नमः ॥ ❁ ॥ ॥ ❁ ॥

राम
॥२५॥

30

मु॰टी॰
॥९६॥

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोशो नवि
द्यते ॥१॥ श्रीलक्ष्मिवेंकटेशाय नमः ॥ ॥ श्री संवत् १८७४ शाके १७३९ मि
ती माघ शुद्ध पौर्णिमा १५ शनवार ॥ हे पुस्तक माहादेव भट्ट कारंजकर सुत
गोपाळकृष्ण भट्ट कारंजकर स्पस्वार्थं परार्थं च ॥ सत्य आहे असत्य नाहि ॥
॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥
॥ वक्रोत्था शुद्धवर्णा गजमितिसहिता पूर्णरेंदुच्युताः स्फुरन्नैशेषे सुरूपा अ
द्रिनस्तु यस्तु द्वा प्रश्नास्त्विखिर्विलेवा हु॥ नागाध्वा शा स्तु हि निर्तुजभवशारके अमि
तत्वंगपूर्णे सिद्धिः सिप्रेण वा चा गणगणकवैः साधिता सर्वकाले ॥१॥ ॥

रा
॥९६

अभ्युत्थानमनुपागमेगहपतीते भाषणेनम्रता
मत्पादार्पितदृष्टिरासनविधिस्तस्योपच
र्या स्वयं॥ सुप्तेतत्रशयीततत्प्रथमतोज
ह्याच्चशय्यामितिप्राच्यैः पुत्रिनिवेदिता:
कुलवधूसिद्धांतधर्मा अमी॥ ११॥
क्रीडीपतांनवरघुद्वहस्यगाढीनिस्फोटकानि
विहितानिसगं तियेन॥ आरामेहेननुतथा
पिसहस्व वीरे मूर्छे श्वपोपमसुतादितेपा
वधस्त्वातूर २ नोदं चौ चकुचौ न्यायागमनं
रोमाचलीनोदूतान--छ चवेलि त्र्यंयनकुटि
न्नाहैहिनैपुष्टैरपुः॥ अस्याः कापिकलैवलो
केमरविरंले ऋोत्स्यात्रयसहूतेतारूण्पसति
कि

इ पोथी सोपाळाची होय

[redacted]॥ श्रीराम अंद्र॥

KKSU LIBRARY
RAMTEK
441 106
M-1789
Dist. Nagpur

```
[OrderDescription]
,CREATED=21.10.20 10:49
,TRANSFERRED=2020/10/21 at 10:54:10
,PAGES=32
,TYPE=STD
,NAME=S0004272
,Book Name=M-1789-RITUBODH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
```

```
FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,
```